

Julia Legomska

julia.legomska@wp.pl

Uniwersytet Śląski w Katowicach

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI *KULTURY OBRAZU – TABU – EDUKACJA* (KATOWICE, 19–20.10.2016)

W dniach 19–20 października 2016 roku odbyła się w Katowicach ogólnopolska konferencja naukowa pod tytułem „Kultury obrazu – tabu – edukacja”. Jej organizacją podjęły się dwa zakłady Instytutu Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych Uniwersytetu Śląskiego: Zakład Filmoznawstwa i Wiedzy o Mediach oraz Zakład Komunikacji Kulturowej. W gronie organizatorów znalazła się również Biblioteka Śląska. Opiekę merytoryczną zapewnił Komitet Naukowy tworzony przez prof. zw. dr. hab. Tadeusza Miczkę, prof. zw. dr. hab. Andrzeja Gwoźdźcia, dr hab. Barbarę Kitę, dr Ilonę Copik oraz dr Annę Maj; nad sprawnym przebiegiem konferencji czuwał Komitet Organizacyjny w osobach dr hab. Barbary Kity i dr Ilony Copik. Obrady odbywały się w Domu Oświatowym Biblioteki Śląskiej, co można odczytywać jako nawiązanie do ostatniego członu tytułu konferencji. W spotkaniu uczestniczyli nie tylko przedstawiciele polskiej nauki (reprezentujący Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), ale również animatorzy sztuki i jej kuratorowie (z takich instytucji, jak Dom Oświatowy Biblioteki Śląskiej oraz Sosnowieckie Centrum Sztuki – Zamek Sielecki). Konferencja została objęta patronatem Polskiego Towarzystwa Badań nad Mediami oraz „Kwartalnika Filmowego”.

Konferencję rozpoczął cykl trzech wykładów wprowadzających autorstwa trzech profesorów, przedstawicieli Instytutu Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych UŚ. Prof. zw. dr hab. Urszula Żydek-Bednarczuk w wystąpieniu na temat „Prowokacja, szokowanie i przekraczanie tabu w reklamie

społecznej” mówiła o tabuizacji i detabuizacji jako narzędziach perswazji. Prelegentka wyszła od przybliżenia zmieniających się sposobów rozumienia i definiowania tabu. Zwróciła również uwagę na sprzyjające przekraczaniu tabu współczesne ideologie. Wspierając się materiałami ilustracyjnymi, zaprezentowała strategie przekraczania tabu we współczesnej reklamie społecznej, która szokuje tematami wstydlivymi, przykrymi, niebezpiecznymi, kontrowersyjnymi i niemoralnymi, aby poruszyć emocjonalnie odbiorcę. Przy czym przekraczanie tabu w rzeczowej reklamie ma bardziej charakter ikoniczny niż werbalny.

Jako drugi zabrał głos prof. zw. dr hab. Andrzej Gwóźdź. Wykład pod tytułem „Jest mur/nie ma muru, czyli niewidzialna granica w filmach DEFY” poświęcił tabu politycznemu, jaki w filmach NRD-owskiej wytwórni stanowił mur berliński. Zaprezentował sposoby osvajania albo neutralizacji muru przez uobecnianie go w przywoływanych filmach bądź, co częstsze, unikanie mówienia o murze i pokazywania go. Jednym z wniosków był komentarz o sankcjonowaniu obrazu muru berlińskiego jako tabu widzialności. Wykładowi towarzyszyły liczne przykłady.

Prof. zw. dr hab. Tadeusz Miczka, zamykający część wprowadzającą, w wystąpieniu „Edukacyjne reperkusje detabuizacji medialnej” odpowiadał na postawione przez siebie pytanie o nowe wyzwania pedagogiczne zrodzone z tendencji detabuizacji. Wspomniał o łamaniu tabu językowego, po czym szerzej omówił zjawisko detabuizacji przez obrazy, wiążąc je z odwieczną chęcią człowieka do poszerzania swojej wolności. Zwróciwszy uwagę na fakt, iż wszyscy jesteśmy ludźmi technicznymi, podkreślił potrzebę edukacji medialnej jako podstawy współczesnej edukacji – w czym szczególnie silnie wyartykułował konieczność uświadomienia sobie, gdzie powstają nowe tabu.

Tematem głównym pierwszych dwóch sesji stały się obszary tabu w kinie i filmowe przykłady transgresji.

Rozpoczynając tę część konferencji Magdalena Kempna-Pieniążek (UŚ) w referacie zatytułowanym „Obszary tabu w kinie biblijnym głównego nurtu” centrum zainteresowania uczyniła tabu religijne oraz tematy tabu w kinie biblijnym. W przedstawionym wywodzie wykazała, że filmy biblijne zwykle ukrywają wpisane w judaizm i chrześcijaństwo tabu (w jego źródłowym znaczeniu), a tematy zakazane w badanym materiale tłumaczyć należy obowiązującą w klasycznym Hollywoodzie autocenzurą, w wyniku działania której powstaje zarówno tabu tematyczne, jak i estetyczne. W efekcie powinniśmy, zdaniem referentki, mówić nie o przełamywaniu tabu w kinie biblijnym, a o przeobrażeniach konwencji biblijnych superprodukcji.

Piotr Czerkawski (UWr) w wystąpieniu „Tabu obowiązujące do północy. Fenomen amerykańskich «Midnight Movies»” mówił o twórcach i odbiorcach amerykańskiej kontrkultury lat 70. i ich zachowaniach, wynikających z braku zgody na ówczesną rzeczywistość – klęskę wpajanych ideałów. Stwierdziwszy, że przy pewnym typie odbioru zaciera się granica fikcja–rzeczywistość i rodzi się żywy odbiór dzieła filmowego, konsolidujący wspólnotę, wykazał, że to, co łączyło bohaterów i widzów na pokazach przywoływanych filmów, to pragnienie naruszania tabu.

Kolejne wystąpienie dotyczyło już konkretnego obrazu filmowego. W prezentacji „Nieobecne medium. Estetyka jako polityka «nieobecności» w *Blue* Dereka Jarmana (1993)” Iwona Gródź (UAM) przedstawiła *Blue* jako intymny zapis ostatnich miesięcy chorego na AIDS (przy czym tabu chorowania nałożone jest tu na tabu dotyczące środowiska gejowskiego). Prelegentka wykazała, jak warstwa obrazowa przekazu – a konkretnie zabieg redukcji kolorów do jednego, o silnej symbolice – obnaża tabu (choroby) jako nieobecność/niewidoczność w dyskursie społecznym (tematu choroby).

„Tabu w twórczości Toda Solondza” to tytuł wystąpienia Hanny Kowalskiej (UWr), która spojrzała na twórczość reżysera przez pryzmat poruszanych w niej tematów tabu (takich jak aborcja, pedofilia, kalectwo czy przemoc w rodzinie). Prelegentka przekonywała, że granice tabu w prezentowanych przez nią obrazach są celowo przełamywane, aby zmusić widza do intelektualnego wysiłku i samodzielnej refleksji. Stwierdziła, że kształtowane przez Solondza postacie wzbudzają współczucie, co powoduje u odbiorcy oswojenie się z przedstawianym tematem.

Na intelektualny wymiar odbioru tekstów łamiących tabu zwróciła też uwagę Barbara Kita (UŚ) w wystąpieniu „Pornografia u J.-L. Godarda”. Prelegentka, poddając oglądowi dzieła Godarda, skupiła się na wzajemnych relacjach mężczyzny i kobiety oraz na cielesności. Przekonywała, że w twórczości przywołanego reżysera za ciałem i cielesnością kryje się coś więcej, że służą one czemuś innemu niż estetyzowanie czy pobudzenie. Na przykład kobieta ukazywana jest jako zagadka, tajemnica – ta kryje się zwykle za seksualnością; innym razem kobieta jest towarem. Sceny erotyczne pozbawione są jednak efektu pożądania, są oderotyzowane.

Jako ostatnia w tej sesji głos zabrała Monika Tarnowska (UŚ). Swój referat „Dyskretny urok filmu. O ukrytych przestrzeniach filmowych w kinie Carlosa Saury” poświęciła filmom baletowym wymienionego reżysera. Celem referentki było zasygnalizowanie, na czym polega ukryte porozumienie między autorem

a widzem. Saura dokonuje, zdaniem referentki, transpozycji sztuki teatralnej w medium filmowym, ale magię sceny i profesji tancerza manifestuje implicytnie.

Nad zagadnieniem tabu w obrazach/tabu w mediach pochylili się w swoich wystąpieniach prelegenci w sesji popołudniowej. Odnieśli się, w większości, do obszaru sztuki, znalazło się również miejsce na refleksję nad nowoczesnym patriotyzmem.

Janusz Musiał (UŚ), fotograf, filmowiec, pomysłodawca i autor wielu działań i projektów z zakresu kultury – ponad 150 wystaw i pokazów w kraju i za granicą, kurator ponad 50 wystaw, mówił na temat: „Tabu w kontekście medium fotografii”. Zaprezentował autorski wybór dużej liczby artystycznych prac fotograficznych, które łączyło naruszanie/przekraczanie/łamanie tabu. Obszary, których przywołani artyści dotykali, wiązały się głównie z ciałem/cieleśnością i seksualnością człowieka, w tym dziecka. W czasie prezentacji padały też pytania o granice przekraczania tabu, wiążące się m.in. z prywatnością (np. wystawianie zdjęć swoich nagich dzieci).

Z pozycji historyka sztuki wypowiedziała się Małgorzata Malinowska-Klimek (Sosnowieckie Centrum Sztuki – Zamek Sielecki) w referacie „Tabu otaczające sztukę współczesną”. Przypomniawszy główne założenie programowe współczesnych sztuk wizualnych, jakim jest przełamywanie wszelkiego rodzaju tabu (wiążące się z przejściem przez sztukę współczesną kompetencji zarezerwowanych wcześniej dla religii, psychologii itp.), zwróciła uwagę na niepodważalność słuszności absolutnej i nieograniczonej wolności artysty. Sprzeciw wobec takich założeń, jak zauważyła, jest obarczony typowymi konsekwencjami nieprzestrzegania tabu, sankcjonując tym samym otaczanie tabu samej sztuki współczesnej. W drugiej części referentka przybliżyła prace, które, jej zdaniem, łamiąc tabu, nie epatują ohydztwem, obrzydliwością, makabrą, kiczem.

Sztuka interaktywna oraz bioart, i szerzej – sztuka nowych mediów, stały się przedmiotem zainteresowania Anny Maj (UŚ), która poświęciła im wystąpienie o postulatycznym tytule „O potrzebie tabu w sztuce nowych mediów”. Prelegentka zauważyła, że wraz z przekraczaniem przez artystów kolejnych granic, u odbiorcy-interaktora pojawia się paradoksalnie tęsknota za tabu, sacrum i pięknem. Swoje sądy wspierała prezentacją prac wystawianych na Festiwalu Ars Electronica w Linzu, śledząc to, jakie lęki teksty te tematyzują. Postawiła też hipotezę, pokrewną wygłoszonej przez poprzedzającą ją referentkę, że sferą tabu objęta jest dziś rola samej instytucji kreującej wydarzenia i trendy w zakresie nowych mediów.

Michał Derda-Nowakowski (UŁ) w swoim wystąpieniu „Ikonosfera współczesnego patriotyzmu” zwrócił uwagę na realną potrzebę badań nad przemianami symbolicznymi w przestrzeni współczesnych wariantów kulturowych. Bliższej refleksji poddał narracje tożsamościowe o znaczeniu patriotycznym, przyglądając się wzorcom wizualnym w tym obszarze. Lokowanie idei w obrazie porównywał do lokowania produktu w przekazie, nawiązując do inżynierii potrzeb. Przedkładane słuchaczom przemyslenia prelegent bogato ilustrował przekonującym materiałem empirycznym.

Ostatnią grupę wystąpień dotyczących tabu w pierwszym dniu konferencji cechowało zróżnicowanie poddawanych oglądowi przestrzeni występowania tegoż zjawiska.

Julia Legomska (UŚ) zaprezentowała temat „Transformacje tabu w serwisach parentingowych”. Zwróciła uwagę na fakt, że w serwisach parentingowych zniesienie tabu rozumiane jest jako pożądane, a samo zjawisko tabuizowania konceptualizowane jest tu, niemal wyłącznie, jako coś złego. I tak transformacje tabu w serwisach parentingowych, zgodnie z nadrzędną ideologią transparentności, wzmacniają proces „prywatyzacji” dyskursu publicznego. Artykuły redakcyjne badanych serwisów, mówiąc o zjawisku tabu, neutralizują/niwelują/oswajają tematy nim objęte. Czynią to w imię wolności, prawdy, szczerości, realizmu, w poetyce profesjonalizmu bądź zabawy.

Łukasz Wróblewski (UJ) swoje rozważania związał z literaturą – wypowiedział się na temat: „Antykonsumpcyjny wymiar wstępu w *Produkcje Polskim Sławomira Shuty*”. W trakcie prezentacji dokumentował postawioną we wstępie tezę o celowościowym epatowaniu przez rzeczonoego pisarza obrzydliwościami. Detabuizując i drwiąc, autor, zdaniem prelegenta, usiłuje wzbudzić w czytelniku wstręt do trendów panujących w społeczeństwie konsumpcyjnym i wywołać u niego postawę kontestacyjną.

W referacie „Obrazy nieogłędalne? Tabu choroby, niepełnosprawności i śmierci w komiksie” Przemysław Pieniążek (UŚ) odwołał się do medium obrazkowego w postaci komiksów, które – co zilustrował w toku wywodu – w unikalny i nowatorski sposób podejmują nadrzędny problem choroby, niepełnosprawności i umierania w ich „nieogłędalnych” stanach: związanych z brzydotą, rozkładem i rozpadem poddanego chorobie ciała i umysłu. Materiał empiryczny, z którym prelegent zapoznał słuchaczy, wyraźnie wskazał na autoterapeutyczny charakter przekraczania wstydu, cierpienia i upokorzenia.

W centrum zainteresowań referatu Martyny Pilarskiej (UŚ) pod tytułem „Szabat i tabu w filozofii Abrahama Joshuy Heschela” pozostał obszar, którego

wcześniejsi uczestnicy konferencji bezpośrednio nie dotykali – obszar filozofii i kultury żydowskiej. Również scharakteryzowany sposób rozumienia tabu był swoisty: tabu niezwiązane z obszarem tego, co zakazane, a z szeroko pojętą wolnością – wolnością od cywilizacji. Prelegentka bezpośrednio oglądowi poddała konceptualizację i doświadczanie tabu jako mechanizmu obejmującego coś tak nieuchwytnego jak kategoria czasu (ten w Szabacie jest czasem duchowości życia wiecznego).

Pierwszy dzień konferencji zamknął wieczorny bankiet, połączony z wernisażem zbiorowej wystawy fotografii i sztuki mediów *Kopalnia obrazu XI – TABU* pod kuratelą Janusza Musiała (i tu należy zwrócić uwagę na spójność działań organizatorów: rzecz miała miejsce w Klubokawiarni „Fabularna” w Katowicach, znanej z rozpowszechniania szeroko rozumianej sztuki, szczególnie filmowej).

Wystąpienia zaplanowane na drugi dzień konferencji skupiały się wokół zagadnienia tabuizacji i detabuizacji w edukacji. Temat akceptowania bądź przekraczania tabu w kontekście szeroko rozumianego procesu wychowania naświetlony został z czterech perspektyw.

Ewa Kokot (Dom Oświatowy Biblioteki Śląskiej) w wystąpieniu pod tytułem „Strach przed ciemnością, osvajanie świata – wystawa sztuki najnowszej w kontekście zakazów kulturowych”, wzbogaconym o pokaz filmu artystycznego *Świat – Osvajanie* (2011), zaprezentowała projekty z udziałem dzieci dotykające różnych tabu. Wspólnym celem wszystkich przywołanych akcji było osvajanie dzieci z tematami tabu przez sztukę, tematami, które, zdaniem Kokot, istnieją w świadomości dziecka, a które w rozmowie z dorosłymi są omijane. Prelegentka w swojej prezentacji przybliżyła artystów, których działania twórcze skierowane są na/do dzieci i które tworzą doskonałą przestrzeń osvajania lęków.

Ilona Copik (UŚ) rozważania związane z tytułem konferencji osadziła w perspektywie namysłu nad mechanizmami powstawania procesów zbiorowej niepamięci. Jej wystąpienie zatytułowane „Detabuizacja historii i przywracanie pamięci zbiorowej w wymiarze lokalno-regionalnym (projekty edukacyjne muzeum Deportacje ’45)” było odpowiedzią na pytania o rodzaj tabu przełamывanego omawianą narracją muzealną, w tym o sposób posługiwania się przez jej twórców terminami „historia” i „pamięć”. Po omówieniu kontekstu kulturowego zabiegów detabuizacji historii podejmowanych przez muzeum prelegentka zwróciła uwagę słuchaczy na strategię edukacyjne stosowane przez prezentowaną placówkę w celu przywracania (odzyskiwania/konstruowania?) pamięci zbiorowej.

Filmowemu ujęciu etapowego odtabuizowania procesu dorastania przyjrzała się Agata Montewska (UKW Bydgoszcz) w referacie pod tytułem „Dorastanie nie jest dla dzieci – o odtabuizowaniu dziecięcej transgresyjności według Kuby Czekaja”. Analizie poddała debiutancki pełnometrażowy obraz Kuby Czekaja *Baby Bump*, śledząc symboliczne i formalne wyznaczniki transgresyjności, które realizują, jej zdaniem, założenie odtabuizowania procesu przekraczania granic dzieciństwa.

O tabu w procesie nauczania języka polskiego jako obcego mówiła Agata Rudzińska (UŚ) w wystąpieniu „Tabu w kulturach środkowoeuropejskich wyzwaniem dla lektora języka polskiego jako obcego”. Prelegentka przybliżyła trudności związane z odmiennością sfer tabu, jakie napotkała na Kazachskim Uniwersytecie Stosunków Międzynarodowych i Języków Obcych im. Abłaj Hana. Wskazywała, co dla Kazachów jest nie do przyjęcia w naszej kulturze. Zwróciła też uwagę m.in. na selektywność tabu, np. w odniesieniu do pozycji kobiety i rozumienia kobiecości.

Na zakończenie organizatorzy zaproponowali uczestnikom zwiedzanie wystawy Anety Hąc *Własny pokój* w Galerii Intymnej Domu Oświatowego Biblioteki Śląskiej (była to wystawa w ramach cyklu *Pokaz sztuki kobiet*).

Konferencja była okazją do wymiany obserwacji, czynionych z różnych perspektyw badawczych, na temat sposobów konceptualizowania tabu we współczesnych kulturach obrazu oraz przemyśleń nad zależnościami w relacjach pomiędzy obrazami a edukacją. Dzięki towarzyszącym spotkaniu wystawom stała się również okazją do bezpośredniego doświadczenia zjawiska poddanego intelektualnemu namysłowi. Obradom towarzyszyły ożywione dyskusje, przebiegające w serdecznej atmosferze, do czego przyczyniły się starania organizatorów.

Publikacja pokonferencyjna ukaże się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego.